ქსნის ხეობის ოკუპირებული სოფლების ისტორიიდან (კვერიათი – წარსული და დღევანდელობა)

დავით ახლოური
გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
datoakhlouri@gmail.com

კვერიათი ქარჩოხის ხეობაში, ქსნის მარჯვენა მხარეს მდებარე სოფელი იყო. ის განლაგებული იყო ახალგორის ჩრდილოეთით, დაახლოებით 27 კილომეტრის დაშორებით. ცნობილია ზურგიანი კოშკით, რომელსაც IX-X საუკუნეებით ათარიღებენ. იგი ფაქტობრივად აკონტროლებდა მთელ ხეობას.

> ზურგიანი კოშკი სტრატეგიული თვალსაზრისით ძალზე მარჯვე ადგილას დგას, აქედან მოჩანს ხეობისაკენ მომავალი ყველა გზა. ძეგლი დიდი ზომის ფლეთილი ქვითაა ნაგები. კოშკის მხოლოდ დასავლეთი კედელი, ჩრდილოეთის ზურგის და სამხრეთი კედლის მცირე ნაწილია შემორჩენილი. დასავლეთის კედელზე იკითხება ხუთი სართულის დონე, აქედან პირველი სართული მთლიანად ამოვსებულია მიწით. ჩანს სართულშუა გადახურვის ხის ძელების კოჭის ბუდეები. კოშკის გარშემო ნასახლარებია (დადიანიძე 2008: 255).

აღნიშულ კოშკთან დაკავშირებით ს. მაკალათიაც წერს, რომ სოფელ ბალაანის პირდაპირ: „ქსნის გაღმა, მაღალ მთაზე, დგას საგუშაგო კოშკი „კვერიათის ციხე“ (ადგილის სახელია). კოშკი თავმორღვეულია და საძირკველიც გამოცლილი აქვს“ (მაკალათია 1968: 108).

გასული საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულს მეზობელ სოფელ მიდელაანის მოსახლეობა კვერიათის მიდამოებს ცხვრისა და მსხვილფეხა საქონლის საძოვრად იყენებდა. ნანახი მაქვს ის გვირაბიც, რომელიც, სავარაუდოდ, კვერიათის სამხრეთით, ძაბუეთის ხევის სიახლოვეს მდებარე ციხესთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. ციხის ტერიტორიაზე ძველი აკლდამებიცაა, მათ შორის, ზოგი თვითნებურად გახსნილი. როგორც ჩანს, ესენი იყო ჟამიანობის დროინდელი საერთო სამარხები, სადაც სხვადასხვა სქესისა და ასაკის მიცვალებულები დაუკრძალავთ.

გადმოცემის მიხედვით, მუხიშართ-კვერიათის პლატოზე ლომისის ნიში ყოფილა დავანებული, რომლის მოსალოცადაც მოდიოდნენ: გორის მუნიციპალიტეტის სოფელ ბოშურიდან (სადაც ქსნის ხეობის სხვადასხვა სოფლებიდან გადასახლდნენ, – დ. ა.), კახეთიდან, ჰერეთიდან, განჯიდან და ა. შ.

ქსნური ზეპირსიტყვიერების საგანძურში შემორჩენილია მუხიშართის ჯვარობისადმი მიძღვნილი ლექსის ნაწყვეტი: „განჯიდანა წამოვედი,/ცხენს ვუხშირე ნალობასა,/ნეტავი კიდევ მივუსწრო/მუხიშართის ჯვარობასა“ (ქენქაძე 2008: 10).

კვერიათის ციხის ჩრდილოეთით წიპტაურების ტერიტორიაზე კაპარაანში ასევე მდგარა გვიანი შუა საუკუნეების ეკლესია, რომელიც აუგიათ სხვადასხვა ზომის ფლეთილი ქვით, ყოფილა დარბაზული, გეგმით სწორკუთხა მოხაზულობის, საკურთხეველში დევს ტრაპეზის ქვა. ეკლესია ამ მომენტისათვის დაზიანებულია და კედლები მხოლოდ ორი-სამი მეტრის სიმაღლეზეა შემორჩენილი. დასავლეთით ახლავს სწორკუთხა მინაშენი, რომლის კედლების სიმაღლე ერთი მეტრია (დადიანიძე 2008: 256).

ამავე პერიოდს მიეკუთვნება მაცხოვრის სახელობის ეკლესია, რომელიც მაღალ მთაზე, სოფლის სასაფლაოს ტერიტორიაზეა აგებული. სამშენებლო მასალად სხვადასხვა ზო-

მის ფლეთილ ქვასთან ერთად შირიმიცაა გამოყენებული. აღმოსავლეთით სწორკუთხა ფორმის საკურთხეველია, ქვემოთ ტრაპეზის ქვა დგას, საკურთხევლის ცენტრში გაჭრილია სწორკუთხა სარკმელი, ორივე მხარეს თაროებით, კარი სამხრეთითაა. კედლებს შელესვის კვალი ემჩნევა (დადიანიძე 2008: 254-255).

მაცხოვრის ეკლესია ბოლო დრომდე მოქმედი იყო. აქ ღვთისადმი მიძღვნილი დღესასწაული, ლომისობის შემდეგ, კვირა დღეს აღინიშნებოდა, დეკანოზები შაშო და არჩილ წიპტაურები იყვნენ. წიპტაურები ასევე ლოცულობდნენ ქსნის მარცხენა მხარეს მდებარე სოფელ დოჩიანის წმინდა გიორგის სალოცავში, სადაც ექვს მაისსა და ოცდასამ ნოემბერს გიორგობა აღინიშნებოდა.

კვერიათის მოსახლეობის შესახებ პირველ ცნობებს ვხვდებით XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის სხვადასხვა წყაროში, მათ შორის, სამთავისის საყდრის გამოსავლის დავთარში, რომლის მიხედვით, კვერიათში უცხოვრიათ წიპტაურების წინაპარ წიკლაურებსა და ერთ კომლ პავლეურს. სიგელის ი. ჯავახიშვილის მიერ გამოქვეყნებულ ვარიანტში სოფლის სახელწოდებად შეცდომით კაჯრაეთია მიწერილი, სამართლის ძეგლებში კი გვაქვს კვერიეთი:

ქ. წიკლაური გამიხარდის მამულს აძეს ბეგარი: პური ჩანახი ექვსი, ცხვარი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.
ქ. პავლეურთ გოდერძის მამულს აძეს (ტექსტისთვის ადგილია დატოვებული – დ. ა.).
ქ. წიკლაურის მახარებელის მამულს აძეს ბეგარი: პური ჩანახი ხუთი, ცხვარი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.
ქ. წიკლაურის ლომიას მამულს აძეს ბეგარი: პური ჩანახი ოთხი, თხა ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.
ქ. წიკლაურის ელოს მამულს აძეს ბეგარი: პური ჩანახი ოთხი, თხა ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.
ქ. წიკლაურის ბადილას მამულს აძეს ბეგარი: პური ჩანახი ექვსი, ცხვარი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.
წიკლაურებს მოსდევს კიდევ ერთი კომლი, სადაც არ იკვეთება გვარი:
ქ. პროკოპის მღდლის და ივანეს მამულს აძეს ბეგარი: პური ჩანახი ათი, ცხვარი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი, თხა ერთი (ჯავახიშვილი 1974: 176); (დოლიძე 1970: 1047-1048).

აღწერიდან ჩანს, რომ როგორც ქსნის ხეობის დანარჩენი მოსახლეობა, კვერიათელებიც ბეგარის სახით იხდიან პურის, ცხვრის ან თხის, ქათმისა და კვერცხის გადასახადს.

ქსნის საერისთავოს 1774 წლის სტატისტიკურ აღწერილობაში წიკლაურის მაგივრად წიპტაურს ვხვდებით:

კვერიათს ქსნის ერისთავის ყმა ამავ მოურავის სახელო
ქ: პოვლეური პაპიას შვილი კომლი ა თავი ა პოვლეური
აქავ წიპტაური გამიხარდის შვილი კომლი ა თავი ბ ბერი და ბერუკა
აქავ წიპტაური ოქროპირის შვილი კომლი ა თავი ბ ელო და ბაცაცა
აქავ წიპტაური ურჯუკას შვილი კომლი ა თავი ა მახარებელი
აქავ წიპტაური ბერის შვილი კომლი ა თავი გ ზურაბა გივი და ივანე
აქავ წიპტაური ბადილას შვილი კომლი ა თავი ა ბერი
აქავ წიპტაური დარჩიას შვილი კომლი ა თავი ა ბერი
აქავ წიპტაური იასეს შვილი კომლი ა თავი ა ლომია
იქნა მემკვიდრის ჯამი კომლი ც, თავი იბ (ჯავახიშვილი 1967: 187-188).

თაყაიშვილის მიერ გამოქვეყნებულ აღწერის ტექსტში, ჯავახიშვილისეული ვერსიისგან განსხვავებით, ერთი კომლია გამორჩენილი: „აქავ წიპტაური ბადილას შვილი კომლი ა თავი ა ბერი“... სულ სოფელში ცხოვრობს 8 კომლი, ერთი – პავლიაშვილების, შვიდი – წიპტაურების. პავლიაშვილი მხოლოდ ერთი მამაკაცია, წიპტაურები – თერთმეტი (თაყაიშვილი 1951: 40); (ჯავახიშვილი 1967: 187-188).

1783 წლის აღწერაში კომლები, ძირითადად, მამიშვილობითაა მითითებული:
ქარჩოხს კვერიეთიდამ ამისივე სახელო
ქ. ბერის შვილი კომლი ა თავი ბ ივანე და გივი
აქავ წიპტაური კომლი ა თავი ბ ელო და ცუცუნა
აქავ ურჯუკას შვილი კომლი ა თავი ა მახარებელი
აქავ დარჩიას შვილი კომლი ა თავი ა ბერი
აქავ იესეს შვილი კომლი ა თავი ა ლომნია (ჯავახიშვილისეულ მესამე აღწერაში – ლომია – დ. ა.).
აქავ წიპტაური კომლი ა თავი ბ ციხელა და ბერი.
იქნა ჯამი მემკვიდრისა კომლი ვ, თავი თ (თაყაიშვილი 1951: 11); (ჯავახიშვილი 1967: 210, 232).

1774 წელთან შედარებით, როგორც კომლების, ისე კომლებში მცხოვრები მამაკაცების რაოდენობა შემცირებულა. თუ დავაკვირდებით, პავლიაშვილების წინაპარი პავლეური აღარც გვარითაა ნახსენები, აღარც მამიშვილობით.

მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, იოანე ბატონიშვილის 1803 წლის აღწერაში კვერიათი კვერნეთის სახელითაა მოხსენიებული. მისი აღწერის მიხედვით კვერიათში 6 კომლი ცხოვრობდა: 17 მამაკაცი და 10 ქალი (აქტები 1868: 82). ამავე სახელწოდებით იცნობს ამ სოფელს პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის წევრი გიულდენშტედტი (გიულდენშტედტი 1964: 63) თუმცა, იმავე გიულდენშტედტი, ერთგან, სოფლის სახელწოდებად კვერიეთს უთითებს (გიულდენშტედტი 1962: 275). აღნიშნულმა ტოპინიმმა, ნ. ოთინაშვილის მოსაზრებით, დროთა განმავლობაში ფონეტიკური ცვლილება განიცადა ი ხმოვანი დაიკარგა და კვერიათი იქცა კვერათად (ოთინაშვილი 2012: 117).

იოანე ბატონიშვილის აღწერის მსგავსად კვერიათის სახელწოდებას შეცდომით უთითებენ 1804 წლის რუსულ კამერალურ აღწერაშიც – პერიათი. აღწერის მიხედვით, იმ დროისთვის, იქ 7 ოჯახს უცხოვრია, ყველა მათგანი წიპტაურია და ყველა ქართველი:

1) ნინია წიპტაური შვილი, 5 მამაკაცი, 1 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 3 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 2 თივა. გადახდილი აქვს ხორბალი 1/4 კოდი, ფული – 50 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ 82 1/2 კაპიკი.
2) ელი წიპტაური შვილი, 5 მამაკაცი, 3 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 3 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 2 თივა. გადახდილი აქვს ხორბალი 1/4 კოდი, ფული – 50 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ 82 1/2 კაპიკი.
3) პეტრე წიპტაური შვილი, 5 მამაკაცი, 5 ქალი, 7 დღის სახნავი მიწა, 10 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 20 თივა. გადახდილი აქვს ხორბალი 3/4 კოდი, ფული – 1 მანეთი და 40 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ 2 მანეთი და 12 1/2 კაპიკი.
4) ქიტესა წიპტაური შვილი, 3 მამაკაცი, 1 ქალი, მიწა არ ჰქონია და შესაბამისად, არც გადასახადი გადაუხდია.
5) იასე წიპტაური შვილი, 4 მამაკაცი, ქალი არ ყავთ, 2 დღის სახნავი მიწა, 3 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 2 თივის ზვინი. გადახდილი აქვს ხორბალი 2 ლიტრა, ფული - 40 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ 68 1/2 კაპიკი.

6) იასე წიპტაური შვილი, 1 მამაკაცი, 3 დღის სახნავი მიწა, 5 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 10 თივის ზვინი. გადახდილი აქვს ხორბალი 1/2 კოდი, ქათამი, ცხვარი და 5 კვერცხი, სულ 1 მანეთი და 52 1/2 კაპიკი.
7) ციხელა წიპტაური შვილი, 5 მამაკაცი, 2 ქალი, ასევე გადაუხდია 1 მანეთი და 52 1/2 კაპიკი. სულ 28 მამაკაცი და 12 ქალი, მათ მფლობელობაშია 19 დღის სახნავი მიწა, 32 დღის – სახნავად გამოუყენებელი, 54 თივა, გადახდილი აქვთ 8 მანეთი და 21 კაპიკი (გსიემ 1956: 74-75).

XIX საუკუნის 80-იან წლებთან შედარებით, კვერიათში მამაკაცთა რაოდენობა სამჯერაა გაზრდილი. როგორ ჩანს, ამ დროისთვის, სოფელში ჭარბი მოსახლეობის გამო მათი ნაწილი შედარებით ბარისკენ იწყებს ჩამოსახლებას. იმავე პერიოდის კარელთკარის აღწერაში ჩვენ ვხვდებით წიპტაურების ერთ კომლს – გლახას, რომელსაც იმ დროისთვის ოჯახის წევრები არ ჰყავს და არც სახნავი მიწა აქვს, სახნავად გამოუყენებელი კი – მხოლოდ 5 დღის (გსიემ 1956: 74). კვერიათში მცხოვრებ ერთ-ერთ მეკომლეს ქიტესა წიპტაურს, რომლის ოჯახშიც სამი მამაკაცი და ერთი ქალია, საერთოდ არ ჰქონია საკუთარი მიწა. მიუხედავადა ამისა, წიპტაურები ღვთის მადიდებელი და მოთაყვანე ხალხი იყვნენ და სოფლის საყდრის წინ მდებარე ყევარი ხარით დასამუშავებელ ორ დღიურ მიწას ხატის მამულად თვლიდნენ. მოსავალსაც უფალს სწირავდნენ. საერთოდ, მთაში სალოცავის ახლოს მდებარე მამული ხატს ეკუთვნოდა და თუ ვინმე მიწის დამუშავებას მოისურვებდა, ხატისთვის „ბეგარა“ უნდა გაეღო. წიპტაურების საყდრის მიწის მოსავალი 7-8 ტომარა პურს შეადგენდა. მათ სალოცავისთვის მამულის შეწირვამდე, „დამიზეზების“ თავიდან აცილების მიზნით კურატიც (სამსხვერპლოდ შეწირული უღელდაუდებელი ხარი – დ. ა.) დაუკლავთ და მიწის დამუშავებისთვის შესაწირიც „შეუთქვამთ“ (ითონიშვილი2003: 107-114).

წიპტაურების მამულებზე საუბრისას საგულისხმოა ქსნის ხეობის ისტორიის მკვლევრის – ვ. ქენქაძის მონათხრობი:

ყმაწვილობის პერიოდში ერთ ცრიატ დღეს, ნადირობისას, ქარჩოხში ცნობილმა მონადირემ შალვა წიპტაურმა („სნაიპერი“) და მე თითქმის სირბილით გადავჭერით მის ნასოფლართან ახლოს მდებარე პატარა ახო, უცებ გამაჩერა და მითხრა: „მე დედა არ მახსოვს, აი, ამ მიწამ გამზარდაო“. თვალი მოვავლე პატარა მიწის ნაკვეთს და მისი სიმცირის გამო გამეცინა. დღეს ვგრძნობ, რომ იმ კაცმა მაშინ რაც მითხრა, არც გასაცინი იყო და არც გასაკვირი. ვაკვირდები დღეს და გული მტკივა, თუ როგორ ტყევდებიან და მიიპარებიან ტყისკენ ერთდროს დიდი ტყეების ნაწილები: ახოები, ნატეხები, ნატუსები... ქრებიან და იკარგებიან დევგმირ წინაპართა ოფლისა და ძალღონის სალეწი კალოები (ქენქაძე 2013: 44).

1814 წლის აღწერის მონაცემებით, კვერიათში ყმები და მამულები თავადებს: შალვა, ელიზბარ და ლუარსაბ ერისთავებს ეკუთვნოდათ. სოფელში ცხოვრობდა 5 კომლი, 23 მამაკაცი და 23 ქალი (46 სული), ამუშავებდნენ 39 დღიურ მიწას.

კომლი 1. გლახა წიპტაური - 9 მამაკაცი, 9 ქალი. 20 დღიური მიწა.
კომლი 2. ელო წიპტაური - 4 მამაკაცი, 4 ქალი. 5 დღიური მიწა.
კომლი 3. ქიტესა წიპტაური - 3 მამაკაცი, 2 ქალი. 3 დღიური მიწა.
კომლი 4. ნინია წიპტაური - 3 მამაკაცი, 3 ქალი. 8 დღიური მიწა.
კომლი 5. იესე წიპტაური - 4 მამაკაცი, 5 ქალი. 3 დღიური მიწა. (სეასცა, საქმე 367).

1821 წლის კამერალური აღწერის დროს კვერიათში მცხოვრებთა რაოდენობა ორ კომლამდეა შემცირებული. ამ დროს ქსნის ერისთავთა მფლობელობაში მყოფი ახალგორის

მუნიციპალიტეტის სოფლები ანანურის მაზრაში შედიოდა. კვერიათი თავად ლევან ერისთავის მფლობელობაში იყო. სოფელში ცხოვრობდა 12 მამაკაცი და 10 ქალი (22 სული).

ანანურის მაზრა, ქარჩოხის ხეობა, სოფელი კვერიათი.
თავად ლევან ერისთავის მიწაზე მცხოვრებნი:
კომლი 1. ელო ოქროპირის შვილი წიპტაური, მისი მეუღლე.1 შვილი გლახა ელოს შვილი. მისი მეუღლე.
გლახას შვილები: სიხარული და გიორგი.
ელოს ძმიშვილი ოქროპირ ცუცუნას შვილი, მისი მეუღლე.
სულ ოჯახში 8 სულია, 5 მამრობითი და 3 მდედრობითი სქესის.
კომლი 2. გლახა ზურაბას შვილი წიპტაური, მისი მეუღლე. შვილი გრიგოლი გლახას შვილი,[2] ქალიშვილი.
გლახას ძმა მახარებელი ზურაბას შვილი, მისი მეუღლე, შვილი ზურაბი, ქალიშვილი.
ბიძაშვილი გლახასი ბერი ივანეს შვილი, მისი მეუღლე. შვილი ნინია. ქალიშვილი.
კიდევ ბიძაშვილი გლახასი გიორგი ივანეს შვილი.
გლახას დედა.
სულ ოჯახში 14 სულია, 7 მამრობითი და 7 მდედრობითი სქესის (სეასცა, საქმე 689).

1830-1832 წლებში ჩატარებულ აღწერაში როგორც მამრობითი, ისე მდედრობითი სქესის მცხოვრებნი სახელებით არიან მოხსენიებულნი, მითითებულია მათი ასაკიც. კომლების რაოდენობა სამია, 17 მამრობითი და 10 მდედრობითი სქესის (27 სული). ყმები ლევან ერისთავთან ერთად ეკუთვნოდათ მის ძმებსაც რევაზ და დავით ერისთავებს.

ანანურის მაზრა, ქარჩოხის ხეობა, სოფელი კვერიათი.
პროპორჩიკ ლევან ერისთავისა და მისი ძმების რევაზ და დავით ერისთავების მიწაზე მცხოვრები ყმები:
კომლი 1. გლახა ელოს ძე წიპტაური – 70 წლის, მისი მეუღლე მაია – 30 წლის, მათი შვილები: სიხარული – 17 წლის, გიორგი – 12 წლის, გიგოლა – 8 წლის, ქალიშვილი სალომე – 6 წლის.
გლახას ბიძაშვილი ოქროპირ ცუცუნას ძე – 30 წლის, მისი მეუღლე ნენე – 20 წლის, მათი შვილი ზაქარია – 1 წლის.
სულ 9 სული, 6 მამრობითი და 3 მდედრობითი სქესის.

მოგვიანებით კომლი გადახაზულია.[3]

კომლი 2. გარსევან გლახას ძე წიპტაური – 25 წლის, ქვრივი.
გარსევანის ძმები: გრიგოლი – 23 წლის, უცოლო, გაბიდაური – 13 წლის, მოსე – 8 წლის, მათი და სალომე – 3 წლის.
მახარობელ წიპტაურის ქვრივი ანნა – 40 წლის, მისი შვილი ზურაბი - 15 წლის, გარდაცვლილი, ქალიშვილი ვარვარა – 9 წლის.
სულ 8 სული, 5 მამრობითი და 3 მდედრობითი სქესის.
კომლი 3. ბერი ივანეს ძე წიპტაური – 35 წლის, მისი მეუღლე ქალიმზე – 25 წლის, მათი შვილები: ნინია – 15 წლის, გლახა – 10 წლის, გაბრიელი – 4 წლის, მათი ქალიშვილები: თამარი – 7 წლის, ნინო – 5 წლის.
ბერის ძმა გიორგი – 30 წლის, მისი მეუღლე დარეჯანი – 20 წლის, მათი ვაჟი დავითი – 4 წლის.
სულ 10 სული, 6 მამრობითი და 4 მდედრობითი სქესის.
მოგვიანებით კომლი გადახაზულია (სეასცა, საქმე 1247).

1843 წლის კამერალური აღწერის დროს კვერიათი ახალგორის მუნიციპალიტეტის სხვა სოფლებთან ერთად შედიოდა თბილისის სახელმწიფო პალატის გორის მაზრის ქნის ნაწილში, როგორც წინა 1830-1832 წლების აღწერის მონაცემებიდანც ჩანს, იმ დროს მცხოვრები სამი კომლიდან ორი გადახაზული იყო. ამდენად, 1843 წელს კვერიათში მხოლოდ გარსევან გლახას ძე წიპტაურის ოჯახი იყო დარჩენილი:

თბილისის სახელმწიფო პალატა, გორის მაზრა, ქსნის ნაწილი სოფელი კვერიათი[4]

თავადების: ლევან, რევაზ და დავით ერისთავების მიწაზე მცხოვრები ყმები:
კომლი 1. გარსევან გლახი (შვილი) წიპტაური – 35 წლის, მისი ძმები: გრიგოლი – 33 წლის, გარდაიცვალა 1853 წელს, გაბიდაური – 23 წლის, მოსე – 15 წლის.
სულ 4 მამაკაცი. ქართველები.
აღწერას ადასტურებს კვერიათის ნაცვალი პავლე პავლეშვილი. რადგან ამან წერა არ იცოდა, ამისი თხოვნით ხელს აწერს გიგოლა ილურიძე (სეასცა, საქმე 2038).

მომდევნო კამერალური აღწერა, სადაც კვერიათზეა საუბარი შედგენილია მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, 1860 წლის 14 თებერვალს. აღწერაში სოფლის სახელწოდებად უკვე მითითებულია წიპტაურთკარი იგივე კვერიათი. 1843 წლის მონაცემებთან შედარებით, კომლების რაოდენობა სამამდეა გაზრდილი, გაზრდილია სოფლის მცხოვრებთა რიცხვიც, 19 მამაკაცი და 14 ქალი (სულ: 33 სული). ყველა მათგანი ქართველები იყვნენ, მართლმადიდებელი ქრისტიანები. ყმები თავად რევაზ ლუარსაბის ძე ერისთავსა და ლევანის ძეებს: ალექსანდრე, მიხეილ და ნიკოლოზ ერისთავებს ეკუთვნოდნენ:

სოფელ წიპტაურთკარში იგივე კვერიათში თავად რევაზ ლუარსაბის ძე ერისთავის საბატონო მამულზე მცხოვრები ყმები (რუსული ტექსტი):

კომლი 1. გარსევან გრიგოლის ძე წიპტაური – 55 წლის, ამისი შვილები 1. ზაქარა – 16 წლის, 2. გოგია – 10 წლის, 3. მახარებელი – 5 წლის.
ძმები გარსევანისა: 1. გაბიდა – 36 წლის, 2. მოსე – 34 წლის.
შვილები გაბიდასი: 1. გიგოლა – 7 წლის, 2. პეტრე – 4 წლის.
ძმიშვილი გარსევანისა გლახა გიგოლას ძე – 12 წლის.
რიცხვი დედაკაცთა – 4.
კომლი – 1. მამაკაცი – 9. ქალი – 4.
დამოწმებულია გიორგი დვანაძის[5] მიერ.

სოფელ წიპტაურთკარში ლევანის ძეების, თავადების ალექსანდრე, მიხეილ და ნიკოლოზ ერისთავების ყმები (ქართულ-რუსული ტექსტი):

კომლი 1. სიხა გლახას ძე წიპტაური – 50 წლის, ამისი შვილი ფიდუა – 3 წლის.
სიხას ძმა როსტომი – 20 წლის.
რიცხვი დედაკაცთა – 5.
კომლი 2. ნინიკა ბერუას ძე წიპტაური – 51 წლის, ამისი შვილები: 1. სოსიკა – 15 წლის, 2. დათო – 11 წლის, 3. გრიშკა – 4 წლის.
ნინიკას ძმები: 1. გლახა – 35 წლის, 2. გაბრიელ – 20 წლის, 3. გიორგი – 15 წლის.
რიცხვი დედაკაცთა – 5.
კომლი – 2. მამრნი – 10. მდედრნი – 10.

აღწერას ახლავს დამადასტურებელი მინაწერი:

ყოველნი სოფლის კუთვნილნი სახლობანი და მათ შორის სულნი თხუთმეტს რიცხვსა შინა თებერვლისასა 1960 წელსა ამას სიას შინა ჩვენებულ არიან ჭეშმარიტად და გაშვებულნი არ არიან. ხოლო უკეთუ შემდეგ ამისა აღმოსჩნდეს შთამატებული რაიმე, მაშინ ვიყვეთ პასუხის მგებელი საფუძველსა ზედა კანონთასა შედგენისათვის ამა აღწერისა, რომელზედაც ხელს ვაწერ თ~ა ალექსანდრე ლევანის ძე ერისთავი (ხელმოწერილია) (სეასცა, საქმე 252).

1873 წლის აღწერის დროს კვერიათი თბილისის გუბერნიის დუშეთის მაზრის მთის ნაწილის სოფლების რიგშია. სოფელი თავისი მამულებითა და ყმებით რევაზ და ნიკოლოზ ერისთავების მფლობელობაში იყო.

კამერალნი სია №359

ტფილისის გუბერნიის დუშეთის მაზრის მთის ნაწილის სოფელი წიპტაურთკარი ანუ კვერიათი

თავად რევაზ ლუარსაბის ძე ერისთავის მიწაზე მცხოვრები დროებით ვალდებული გლეხები:
კომლი 1. მოსე გლახას ძე წიპტაური – 47 წლის, ძმისწულნი მისნი, გაბიდას ძენი: პეტრე – 17 წლის, საბრალო – 7 წლის.
გარსევანის ძენი: ზაქარია – 29 წლის, მახარე – 18 წლის.
სულ ოჯახში 8 სულია: 5 მამრობითი და 3 მდედრობითი სქესის.
თავად ნიკოლოზ ერისთავის მიწაზე მცხოვრები დროებით ვალდებული გლეხები:
კომლი 2. როსტომ გლახას ძე წიპტაური – 33 წლის, იმისი შვილები: ივანე – 4 წლის, გიორგი – 2 წლის.
სულ ოჯახში 4 სულია: 3 მამრობითი და 1 მდედრობითი სქესის.
კომლი 3. ივანე ნინიკას ძე წიპტაური – 24 წლის, ძმა ივანესი დათიკა – 12 წლის.
სულ ოჯახში 2 სულია, მამრობითი სქესის.
სრულებით დროებით ვალდებულნი გლეხნი 3 კომლი, 10 სული მამრი და 4 მდედრი (14 სული). სულ ქართველნი, მართლმადიდებელი ქრისტიანები.

აღწერას ახლავს მინაწერი:

ყველა ამ სიით ნაჩვენებნი კომლნი და სულნი, რომელნიც იყვნენ თვალად აგვისტოს 10-სა, 1873 წლისა, ნაჩვენებნი არიან სისწორით და გაშვებული არავინ არის. გარნა თუ აღმოჩნდეს, მაშინ უნდა შევარდეთ პასუხის გებაში საფუძველზედ კანონებისა წარმოებისთვის აწინდელის კამერალნის აღწერისა, რომელსაზედაც ხელს ვაწერთ ახალდაბის საზოგადოების მამასახლისი გიგო კარელიძე. აღმორჩეულნი პირნი – სოსია თინიკაშვილი, გიგოლა ბალხამიშვილი და აღდგომელა მიდელაშვილი. რადგან ამათ წერა არ იცოდნენ, ამათის თხოვნით და ხელის ჩამორთმევით ამათ მაგიერ ხელს ვაწერ მიხეილ ჟღენტი (სეასცა, საქმე 266).

1886 წლის საოჯახო სიების მიხედვით, დუშეთის მაზრის ახალდაბის საზოგადოებაში შემავალი წიპტაურთკარის ანუ კვერიათის მოსახლეობა 4 კომლს შეადგენდა. წყაროში საუბარია მამაკაცებზეც და ქალებზეც, მათ ეთნიკურ წარმომავლობაზე, რელიგიურ კუთვნილებაზე. აღწერაში, პირველ კომლში, მამრობითი სქესის წარმომადგენლებს სამი ასაკი აქვთ მითითებული: 1. აღნიშნავს წლოვანებას წინა 1873 წლის აღწერის მიხედვით; 2. „ვარაუდით, ასე შეხედვით რამდენის წლისა არის“; 3. „წლოვანობა, რამდენისა არის 1 იანვარს, 1886 წლისა“.

დუშეთის მაზრა, ახალდაბის საზოგადოება, სოფელი წიპტაურთკარი ანუ კვერიათი,

კომლი 1. წიპტაური მოსე გლახას ძე – 47 წლის, 60 წლის, 59 წლის,
ამისი შვილები, გაბიდას ძენი: პეტრე – 17 წლის, 30 წლის, 29 წლის,
საბრალო – 7 წლის, 20 წლის, 19 წლის,
პეტრეს მეუღლე მარო – 17 წლის,
მათი ქალიშვილი ნენე – 2 თვის,
პეტრეს დედა საბედა – 69 წლის.
სულ ოჯახში 6 სულია: 3 მამრობითი და 3 მდედრობითი სქესის.
კომლი 2. წიპტაური ზაქარა გარსევანის ძე – 29 წლის.
სულ ოჯახში 1 სულია მამრობითი სქესის.
კომლი 3. წიპტაური როსტომ გლახას ძე – 33 წლის,
ამისი შვილები: ივანე – 4 წლის, გიორგი – 2 წლის.
სულ ოჯახში 3 სულია, მამრობითი სქესის.
კომლი 4. წიპტაური ივანე ნინიას ძე - 24 წლის,
ამისი ძმა დათიკა – 12 წლის.
სულ ოჯახში 2 სულია, მამრობითი სქესის.

სულ სოფელ წიპტაურთკარში იგივე კვერიათში ცხოვრობდა 4 კომლი, 9 მამრობითი სქესის და 3 მდედრობითი (12 სული). ქართველები. მართლმადიდებელი ქრისტიანები (სეასცა, საქმე 1825).

მეოცე საუკუნის დასაწყისში სოფელი მხოლოდ წიპტაურის სახელით მოიხსენიება, კომლებისა და მოსახლეობის რაოდენობაც შესამჩნევადაა გაზრდილი. სავარაუდოდ, ამ დროისთვის წიპტაურები კვერიათიდან ანუ ზემო წიპტაურიდან ქვემო წიპტაურში უნდა ჩამოსახლებულიყვნენ, რაზეც ქვემოთ გავამახვილებთ ყურადღებას. სრულიად საქართველოს 1923 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის მონაცემებით, წიფთაურში (ასეა წყაროში მითითებული) 14 კომლი ცხოვრობდა, 30 მამაკაცი და 43 ქალი (73 სული) (საქართველოს აღწერის ჯამები 1926: 168).

1939 საკავშირო აღწერის მონაცემებში წიპტაური ცალკე სოფლად არაა აღწერილი, როგორც ჩანს, აქ მცხოვრებნი რომელიმე მეზობელ სოფელს მიათვალეს. 1959 წელს – 33 სულს „წიფთაურში“ 33 სულს უცხოვრია.1870 წელს 31 მცხოვრები იყო, 12 მამაკაცი და 19 ქალი; 1979 წელს – 37, 20 მამაკაცი, 17 ქალი; 1989 წელს – 38, 14 მამაკაცი, 24 ქალი (საქსტატი 2020).

წიპტაურების ძველი ნასახლარები და სასაფლაო კვერიათის ჩრდილოეთით მდებარეობს, საიდანაც შემდგომში შედარებით ქვემოთ, სოფელ კარელთკართან ახლოს ახალ სამოსახლოში დამკვიდრდნენ. პავლიაშვილების წინაპრებს კი, გადმოცემით, მუხიშართის მიდამოებში ჰყოლიათ ცხვარ-ძროხა. რძეს და დოს, სასმელ წყალთან ერთად თიხის მილების მეშვეობით უშვებდნენ ჩრდილოეთით პოროლიანში. ნასოფლარ პაროლიანის ახლოს თიხის მილების არსებობა დადასტურდა 2007 წლის 1 ივლისს ფიჭური კავშირგაბმულობის „მაგთის“ კომპანიის ანძის დასადგმელად ჩატარებული მიწის სამუშაოების დროს, როცა ქარჩოხის თემის მაშინდელმა გამგებელმა გელა ბალაშვილმა, მებულდოზერე თამაზ ლოთიშვილმა და ისტორიკოსმა ვიტალი ქენქაძემ მიწის სიღრმეში ას ოცდაათ სანტიმეტრზე მიაკვლიეს ოცდათვრამეტი სანტიმეტრის სიგრძის კონუსური ფორმის რამდენიმე თიხის მილს (ქენქაძე 2008: 11).

2002 წლის მონაცემებით, ქვემო წიპტაურებში ჯერ კიდევ ცხოვრობდა 38 ადამიანი, 18 მამაკაცი და 20 ქალი (საქსტატი 2002). გარდა ამისა, ორი კომლი წიპტაურებიდან დოჩიანში დასახლდა, ერთი კომლი – ქენქაანში.

რუსეთ-საქართველოს აგვისტოს ომის შემდეგ წიპტაურებს კიდევ ერთხელ მოუხდათ სამკვიდროს დატოვება, ოღონდ ამჯერად იძულებით და მამაპისეული კერიდან საკმაოდ შორს – დევნილთა დასახლებებში. დღეს ქვემო წიპტაურებიც ნასოფლარია.

2016 წლის საქართველოს მოსახლეობის აღწერის მონაცემებით წიპტაურები სულ 89 ადამიანია, აქედან ყველაზე მეტი ერთდროს ახალგორის მკვიდრი იყო – 44. 14 რუსთავში ცხოვრობს, 13 – თბილისში, 1– ოზურგეთში, 5 – სოხუმში, 8 – კასპში, 1 – მცხეთაში, 1 – ყაზბეგში, 2 – საზღვარგარეთ (კვაჭანტირაძე 2017: 591). წიპტაურების ერთი ნაწილი, ჯერ კიდევ კომუნისტების დროს, ჩრდილო კავკასიაში გადასახლდა. რაც შეეხება წიპტაურების ძირ გვარს – – წიკლაურს, ამ გვარის მატარებელი – 12 964 ადამიანია საქართველოს მკვიდრი, წიკლაურების გვარშეცვლილი შთამომავლები ქსნის ხეობაშიც ბევრი ცხოვრობდა, თვითონ წიკლაური კი ათი ადამიანია 2016 წელს ახალგორში დაფიქსირებული.

შენიშვნები

1 მდედრობითი სქესის წარმომადგენლების სახელი მითითებული არ არის.

2 შვილში უთითებდნენ მხოლოდ მამრობითი სქესის წარმომადგენლებს, ქალიშვილს ცალკე წერდნენ.

3 როგორც აღწერებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, მომდევნო წლებში, ძირითადად, ახალი აღწერის დროს, ხდებოდა ტექსტების გადახედვა, ძველი და ახალი მონაცემების ერთმანეთთან შედარება და კორექტირება, მაგალითად, გადახაზული იყო კომლები, ან ცალკეული პირები, რომლებიც ტექსტების კორექტირების დროს სოფლიდან გადასახლებულები ან გარდაცვლილები იყვნენ.

4 გვერდით მიწერილი აქვს – იგივე წიპტაურთკარი, რაც შემდეგ წაუშლიათ.

5 გიორგი დვანაძე იყო რევაზ ლუარსაბის ძე ერისთავის წარმომადგენელი, ქართველი მსახიობი, პოეტი, ქსნის ერისთავებთან დაახლოებული პირი, გიორგი ერისთავის თეატრალური დასის ერთ-ერთი პირველი წევრი. მისი ლექსები იბეჭდებოდა *ცისკარში*, წერდა პიესებს (ახლოური 2025: 26-27).

დამოწმებანი

აქტები 1868: Акты, собранные Кавказской археографической комиссией: Том II. Тифлис.

ახლოური 2025: დ. ახლოური. *ქსნის, ლეხურისა და მეჯუდის ხეობების მოსახლეობა XIX ხეობის მეორე ნახევარში*, თბილისი.

გიულდენშტედტი 1962: *გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში,* გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ. I, თბილისი.

გიულდენშტედტი 1964: *გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში*, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ. II. თბილისი.

გსიემ 1956: გორის ისტორიულ ეთნოგრაფიული მუზეუმი (გსიემ), ყოფილი ქსნის საერისთავოს მოსახლეობის აღწერა 1804 წ, შემოსული 1956 წელს, №7486.

დადიანიძე 2008: *შიდა ქართლი, ახალგორის მუნიციპალიტეტის არქიტექტურული მემკვიდრეობა,* ტ. IV, ცირა დადიანიძის რედაქციით, თბილისი.

დოლიძე 1970: *ქართული სამართლის ძეგლები* (ქსძ), საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX სს.), ტ. III, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბილისი.

თაყაიშვილი 1951: ე. თაყაიშვილი. *ქსნის საერისთავოს სტატისტიკური აღწერილობა* (ქსსა), სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 45, თბილისი.

ითონიშვილი 2003: ვ. ითონიშვილი. *ნარკვევები ქართველ მთიელთა ტრადიციული ყოფის ისტორიიდან*, თბილისი.

კვაჭანტირაძე 2017: კ. კვაჭანტირაძე. *ქართული და ქართულ-ებრაული გვარ-სახელები*, თბილისი.

მაკალათია 1968: ს.მაკალათია. *ქსნის ხეობა, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი*, თბილისი.

ოთინაშვილი 2012: ნ. ოთინაშვილი. *ტოპონიმიკური შენიშვნები ქსნის ხეობიდან, გორის სასწავლო უნივერსიტეტის სამეცნიერო შრომების კრებული*, №3. გორი.

საქტატი 2002: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სააგენტო, 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის შედეგები.

საქტატი 2020: მოსახლეობის სრულიად საკავშირო 1939, 1959, 1970, 1979 და 1989 წლების აღწერების შედეგები სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში.

სეასცა, საქმე 367: საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 254, ანაწერი 1, საქმე № 367.

სეასცა, საქმე 689: საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 254, ანაწერი 1, საქმე № 689.

სეასცა, საქმე 1247: საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 254, ანაწერი 1, საქმე № 1247.

სეასცა, საქმე 2038: საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 254, ანაწერი 1, საქმე № 2038.

სეასცა, საქმე 252: საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 254, ანაწერი 2, საქმე № 252.

სეასცა, საქმე 266: საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 254, ანაწერი 2, საქმე № 266.

სეასცა, საქმე 1825: საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 254, ანაწერი 3, საქმე № 1825.

საქართველოს აღწერის ჯამები 1926: სრულიად საქართველოს 1923 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის ჯამები, ნაწილი II, დემოგრაფია, ნაკვეთი I, სოფლობრივი ჯამები, ტფილისი.

ქენქაძე 2008: ვ. ქენქაძე. *ქსნური ზეპირსიტყვიერების ქარაგოზი*, თბილისი.

ქენქაძე 2010: ვ. ქენქაძე. *ქსნური ხალხური ფაბლიო,* თბილისი.

ქენქაძე 2013: ვ. ქენქაძე. ურთიერთდახმარების ფორმები ქსნის ხეობაში, *„ჩვენი უნივერსიტეტი"*. გორი.

ჯავახიშვილი 1967: ი. ჯავახიშვილი. *საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები*, წიგნი 1, დემოგრაფიული ძეგლები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები, თბილისი.

ჯავახიშვილი 1974: ი. ჯავახიშვილი. *საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები* (XIII-XIX სს.), წიგნი II, თბილისი.

FROM THE HISTORY OF THE OCCUPIED KSANI GORGE VILLAGES (KVERIATI – THE PAST AND THE PRESENT)

David Akhlouri
Gori State University
datoakhlouri@gmail.com

This paper examines the village of Kveriati in the Ksani Gorge, historically part of the Karchokhi community. It situates Kveriati within its broader historical and geographical context and explores the religious life of the settlement, with particular emphasis on its sacred architecture—most notably the Church of the Savior and the Church of St. George.

The reconstruction of the village's demographic profile draws on the expenditure records of the Samtavisi episcopal seat from the latter half of the eighteenth century, as well as the 1774 and 1783 statistical descriptions of the Ksani Saeristavo. Together, these sources enable a diachronic analysis of population dynamics, household fiscal obligations, the structure and scale of agrarian activity, and the socio-economic relations that defined interactions between serfs, peasants, and the landowning elite.

The study of nineteenth-century data begins with the Princely Census of 1803 and continues through the Russian cameral censuses conducted between 1804 and 1886. The demographic trends of the twentieth century are reconstructed on the basis of the 1923 enumeration and the union censuses of 1939, 1959, 1970, 1979, and 1989. Special attention is given to the early twenty-first century and to the demographic consequences of the occupation of Akhalgori Municipality. Notably, most of the nineteenth- and twentieth-century cameral and union census materials used in this study are published here for the first time, which significantly enhances the scholarly originality and value of the work.

To offer a more comprehensive picture of the village's past, the analysis also integrates folkloric materials preserved among the inhabitants of the Ksani Gorge alongside written historical sources.

The conclusion addresses the village's present state under occupation, noting that, following the August 2008 war, Kveriati has effectively become a depopulated settlement.